

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license • <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

MAGDALENA PARZYSZEK¹

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

ORCID 0000-0002-8270-3388

Received: 28.07.2023; revised: 19.09.2023; accepted: 23.09.2023

KATEGORIE (NIE)OBECNE W EDUKACJI. RELIGIA – RELIGIJNOŚĆ – DUCHOWOŚĆ

CATEGORIES (NOT)PRESENT IN EDUCATION: RELIGION, RELIGIOSITY, SPIRITUALITY

Abstract: Man is *homo religiosus* and is able to cognise and understand the reality and his position in it, his way of existence which determine essential moments his subsistence and consequently his fate. One of the most important problems of modern Man is subjugation of civilization. Contemporary transitions result in a lot of threats which appears to be attractive proposals but on the other hand they lead to confusion in different spheres of human's life. There is a huge need of pedagogical thought on religion, religiousness and spirituality. In contemporary world religiousness and spirituality seem to be absent. The article is the voice in discussion on necessity of making an effort in education to help define life through making sense.

Keywords: religion, religiousness, spirituality, education

Streszczenie: Człowiek jest *homo religiosus* i jako taki, jest zdolny do poznania i zrozumienia otaczającej go rzeczywistości i swojej w niej pozycji, swego sposobu istnienia, który wyznacza istotne momenty jego egzystencji, a w konsekwencji jego losu. Jednym z najważniejszych problemów współczesnego człowieka jest zniewolenie cywilizacyjne. Obecne przemiany niosą ze sobą wiele zagrożeń, które jawią się jako atrakcyjne propozycje, ale też powodują zamęt w wielu sferach życia człowieka. Istnieje zatem wielka potrzeba pedagogicznego namysłu nad religią, religijnością i duchowością. W dzisiejszym świecie edukacji tematyka religii, religijności i duchowości wydaje się być (nie)obecna. Prezentowany artykuł jest głosem w dyskusji na

¹ **Magdalena Parzyszek** – doktor, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Rodziny w Instytucie Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Zainteresowania: pedagogika małżeństwa i rodziny, teoria wychowania, funkcjonalność i dysfunkcjonalność rodziny, kategoria uczestnictwa w pedagogice, wychowanie religijne, duchowość małżeństwa i rodziny. Adres e-mail: mparzyszek1@op.pl

temat konieczności podejmowania wyżej wskazanych zagadnień w edukacji dzieci i młodzieży po to, aby tak ważne zagadnienia dla ludzkiej egzystencji pomagały definiować życie poprzez nadawanie mu sensu.

Słowa kluczowe: religia, religijność, duchowość, edukacja

Wstęp

Dokonujące się przemiany społeczno-kulturowe przynoszą zmiany warunków życia, nową wizję świata, nową skalę wartości czy nowy system pojęć. Nagromadzenie się nowych osiągnięć w dziedzinie naukowej, technologicznej, ekonomicznej, biologicznej czy społecznej, ale także zgłębianie własnej egzystencji, własnych wyobrażeń, pojęć i przeżyć, naruszyło fundamentalne i niezmiennie prawdy wprowadzając nowe aspekty jej ujmowania. To, co było oczywiste, traci swoją zasadność, a to, co nowe, „wymusza” podjęcie teoretycznego i empirycznego namysłu. Istnieje nieustanna potrzeba analizowania i opisywania tych obszarów życia człowieka, które są nowe, albo wymagają ponownego odczytania, ale także tych dokonujących się w jego wnętrzu, do którego dostęp ma on sam. W nich też odkrywa taką przestrzeń, w którą wpisana jest religia, religijność czy duchowość.

Stan faktyczny życia religijnego ujawnia pewną dysproporcję między kanonami wiary i moralności, a przeżyciami wewnętrznymi i sposobem życia człowieka, o którym mówi się, że jest zmaterializowany, patrzy na zyski, jest niezdolny do refleksji duchowej, sceptyczny wobec systemów filozoficzno-religijnych, ale jednocześnie ten sam człowiek jest zmęczony, zniechęcony, znudzony, zatracił poczucie sensu życia, brak mu określonej skali wartości.

Tego rodzaju przeżycia, obligują do głębszego przeanalizowania istoty religii, religijności i duchowości jako kategorii (nie)obecnych w edukacji, a koniecznych chociażby ze względu na integralny rozwój człowieka. Uświadomienie sobie wyjątkowości tych zagadnień daje szansę na zmianę optyki podejmowanych działań, które stanowią treść życia człowieka. W związku z tym, tematyka dotycząca wyżej wspomnianych zagadnień, ich rozumienie i znaczenie w kontekście edukacji, a szczególnie wychowania wydaje się być szczególnie istotne.

O właściwe odczytanie znaczeń

Podejmując się opisanie pewnych kategorii, ich treści znaczeniowych czy przejawów należy zadbać o precyzję języka. Nie tylko wskazać, czym pewna kategoria jest, ale także w jaki sposób oddziałuje na życie człowieka. Takimi kategoriami (nie)obecnymi w edukacji są: religia, religijność i duchowość.

Religia jest zjawiskiem nieodłącznym w życiu człowieka. Nazwana została przez Miarcae Eliade fenomenem ludzkim (Eliade 2009, s. 5). Czym ona jest? Jaką funkcję pełni?

Rozważania dotyczące religii bywają wielowątkowe. Jest ona przedmiotem zainteresowania różnych dyscyplin naukowych: filozofii, socjologii, teologii, antropologii, psychologii i wielu innych. Badają one przeżycia religijne obejmujące akty poznawcze, każda z nich ujmuje zjawisko religii z innego punktu widzenia. Jako fenomen ludzki ma określony wymiar społeczny obejmujący wierzenia, doktryny, idee (wymiar poznawczy); manifestowanie rytuałów przejawiających się np. w praktykach religijnych (wymiar symboliczno-relacyjny); aktywizowanie stosunków na linii jednostka–społeczeństwo (wymiar etyczny); regularność i trwałość zjawisk religijnych w grupach społecznych (wymiar organizacyjny) (Marzec 2010, s. 228).

Na przestrzeni wieków proponowano różne definicje religii. Na potrzeby niniejszego rozważania przyjmujemy rozumienie Zdzisława Cholewińskiego, który uważa, że, „religia występuje jako czynnik wyjaśniający w swoisty sposób obraz świata i odpowiadający na podstawowe pytania egzystencjalne oraz na jedną z najistotniejszych potrzeb psychicznych człowieka budzących poczucie sensu świata i ludzkiego życia – potrzebę transcendencji. Religia wyjaśnia swoiście sens świata i życia przez odniesienie do takiego porządku, który pozwoliłby na interpretowanie życia, cierpienia, śmierci i innych zdarzeń egzystencjalnych w ramach systemu, wewnątrz którego okazują się one wartościami. Spojrzenie na świat z religijnego punktu widzenia może umożliwić przyjęcie ukrytego sensu wydarzeń, nawet trudności i nieszczęść, mimo iż w danej konkretnej sytuacji człowiek nie potrafi ich zrozumieć. W ten sposób religia w sobie właściwy i jedyny w swoim rodzaju sposób »porządkuje« ustosunkowanie się człowieka do świata, rzeczy i ludzi, z nim samym włącznie” (Cholewiński 1987, s. 43).

Religia, objawia człowiekowi coś więcej, niż to, co jest dostępne doświadczeniu zmysłowemu, coś, co przekracza świat fizyczny i porządek przyrody, coś, co jest doskonalsze, bo odwieczne i niezniszczalne. Jej celem jest chwała Boża i zbawienie człowieka (Parzyszek 2016b, s. 211). Zadania religii wyrażają się w tym, że zbliża ona człowieka do Boga, integruje jego życie wewnętrznie i zewnętrznie oraz spełnia następujące funkcje: jednoczącą, syntetyzującą, dynamiczną, wychowawczą, antropotwórczą, socjotwórczą oraz ideologiczno-polityczną².

W związku z tak wieloma funkcjami religii, nie można pojmować jej statycznie i niezmiennie, bowiem zjawisko religii zawiera w sobie element ludzki, czasowy i zmienny. Religia i jej formy zewnętrzne podlegają też zmianom i prawom ewolucji.

2 Więcej na temat religii i jej funkcji oraz znaczenia w życiu człowieka można przeczytać w: Ch. Dawson (1959) *Religia i kultura*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX; M. Parzyszek (2016a). *Chrześcijaństwo jako czynnik integracji społeczno-duchowej całej ludzkości*. „Studia Gdańskie”, tom XXIX, s. 207-218; M. Parzyszek (2012b). *Funkcje i znaczenie religii w procesie wychowania*. W: Gąsior K., Sakowicz T., Słodička A. (red.). *Mężczyzna w rodzinie nadzieje i zagrożenia*. Kielce: Świętokrzyskie Centrum Profilaktyki i Edukacji; H. Swienko, *Źródła i funkcje religii* (1986). „Euchamer – Przegląd Religioznawczy”, nr 3-4, s. 35-43.

Religia jako najwyższy przejaw życia duchowego, musi dawać odpowiedzi na wyzwania epoki i to w ostatecznych wymiarach. W tym wyraża się m.in. dynamizm religii, że ma ona mobilizować najgłębsze siły ducha, zwłaszcza w okresach przełomowych.

Jak wskazuje Werner Simon: „...religia i religijność opisują to samo zjawisko, choć z innej perspektywy: religia wskazuje na przesłanki na płaszczyźnie społeczno-kulturowej, natomiast religijność wskazuje na przesłanki na płaszczyźnie indywidualnej. Należy jednak mieć na uwadze to, że konkretna religia nie może być żywotna inaczej, jak poprzez mediację biograficzno-indywidualną, oraz że konkretna religijność nie istnieje bez konfiguracji i mediacji społeczno-kulturalnej. W konsekwencji w wychowaniu religijnym muszą zachodzić jednocześnie dwie rzeczywistości: rozwijanie możliwości wpisanych w człowieka, a jednocześnie odkrywanie możliwości pochodzących z zewnątrz” (Simon 2007, s. 776-777). Jak zatem należy rozumieć religijność?

Podobnie jak religia definiowana w różny sposób w zależności od dziedziny, która się nią zajmuje – identycznie jest z religijnością. Nauki psychologiczne ujmują religijność, akcentując podmiotowość człowieka, jego życie wewnętrzne, zachowania, przeżycia i cechy osobowości. Czesław Walesa opisuje religijność jako więź lub obcowanie człowieka z Bogiem, które przejawia się w świadomości, uczuciach, moralności i doświadczeniach religijnych, a także w praktykach religijnych, formach wyznawania wiary oraz więzi ze wspólnotą osób wierzących (Walesa 1997, s. 109). Nauki socjologiczne zwracają uwagę na wymiar rytualno-kulturowy, praktyki religijne, wzajemne związki i oddziaływania religii i społeczeństwa, uwarunkowania społeczne kultury religijnej, komunikowanie i działanie religijne, kształtowanie się ról religijnych i typów działań w społeczeństwie, skutki instytucjonalizacji i dezinstytucjonalizacji społecznej w życiu religijnym, wpływy religii na życie społeczne, na grupy w społeczeństwie i jednostki (Wójtowicz 2003, s. 26). Stąd Władysław Piwowski religijność pojmuje jako „...podzielany i spełniany przez grupę ludzi zbiór wierzeń, wartości, symboli i związanych z nimi zachowań, wynikających z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej oraz z przyporządkowania pod względem znaczenia spraw rzeczywistości empirycznej rzeczywistości pozaempirycznej” (Piwowski 2019, s. 49). Zbigniew Marek pedagog i teolog, religijność wyrastającą z personalizmu chrześcijańskiego i założeń antropologii chrześcijańskiej, wskazuje na możliwości i sposoby udzielania człowiekowi wsparcia w osiągnięciu dojrzałości ludzkiej i religijnej oraz zachodzące korelacje wiary z życiem człowieka (Marek 2017, s. 189).

Ostatnią kategorią wymagającą wyjaśnienia jest duchowość. Wiele znamienitych osób, reprezentujących różne dziedziny nauki, próbowało zdefiniować: czym ona jest oraz ukazać jej znaczenie dla rozwoju człowieka.

Mało znaną postacią, a jakże ważną w omawianym temacie jest postać Zygmunta Mościckiego³ – filozofa, kosmologa, wychowawcy. Pozostawione przez niego pisma, maszynopisy i rękopisy nie doczekały się krytycznej analizy i wydania. Pozostają w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II oraz w zbiorach Autorki artykułu.

Z. Mościcki był zwolennikiem i propagatorem potrójnego ujęcia duchowości. Pierwsze ujęcie związane jest z kształtowaniem osobowości. Według niego, duchowość to ukształtowanie osobowości człowieka w kierunku najwyższych wartości organizacji postaw i celów działania. Różnie jest ona definiowana. Dla jednych jest tożsama z życiem duchowym rozumiejąc je w sensie życia nadprzyrodzonego wszczepionego przez łaskę wiary i sakramenty święte w duszę człowieka (duchowość tradycyjna, teologia życia wewnętrznego). Inni odróżniają duchowość od życia duchowego, rozumiejąc przez tę pierwszą specjalny, osobisty lub grupowy charakter pobożności, wyrażający się w specyficznych rysach i specyficznym akcentowaniu pewnych cnót. Np. duchowość franciszkańska – duch ubóstwa, ignacjańska – duch posłuszeństwa, karmelitańska – duch kontemplacji itp. Jeszcze inni odróżniają życie wewnętrzne duchowe i religijne. Według nich może istnieć bogate życie wewnętrzne bez życia duchowego i życie duchowe bez religijnego czy religijne bez wewnętrznego.

Powszechnie stosowane „...pojęcie duchowości rozumiane jest jako praktyka życia duchowego (sens subiektywny) i usystematyzowana refleksja nad tymże życiem duchowym (sens obiektywny)” (Chmielewski, 2002, s. 228). Na potrzeby niniejszego rozważania przyjmujemy duchowość rozumianą w szerszym znaczeniu, wychodząc poza ramy religii i poszukując dojrzalej osobowości.

Teoria warstwicowa wychowania, zapoczątkowana przez Wilhelma Flitnera, rozbudowana przez Sergiusza Hessena, a rozwinięta przez Stefana Kunowskiego pozwala odróżnić pewne podstawowe nawarstwienia, składające się na całość psychiki człowieka.

Na warstwie biologicznej bazuje pierwsza warstwa psychiczna zwana temperamentem. Temperament stanowi właściwość jednostki, uwarunkowaną wrodzonymi dyspozycjami organicznymi, dzięki której osoba reaguje w swoisty sposób na bodźce i sytuacje życiowe, w specyficznym tempie, pobudliwości, sposobach kontaktowania się. Ta warstwa nie przesądza jeszcze o wartości moralnej, ale wpływa na kształtowanie się postaw duchowych, zwracanie się ku wnętrzu i ku kontemplacji.

3 Zygmunt Mościcki (1913-1988). Kapłan diecezji siedleckiej. W 1949 r. ukończył studia na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL. Magisterium – w 1951 r. na podstawie rozprawy „Religia a kultura według Christophera Dawsona. Doktorat – w 1959 r. na podstawie rozprawy „Człowiek i kultura w historiozofii Spenglera”.

Drugą strukturą psychiczną ważną dla wychowania i ukształtowania osobowości jest indywidualność. Obejmuje ona zainteresowania, dążenia czy uzdolnienia. Mogą być one odziedziczone lub nabyte, naukowe i artystyczne, teoretyczne i praktyczne, techniczne i artystyczne itd.

Trzecią warstwą psychiczną jest charakter człowieka rozumiany jako zespół trwałych cech i dyspozycji nie tylko wrodzonych, ale nabytych, warunkujących realizację określonych wartości i wyrażający się w określonych postawach psychicznych i moralnych. Na ukształtowanie charakteru wpływ mają nie tylko psychiczne dyspozycje wrodzone, ale oddziaływanie środowiska, a przede wszystkim sama osoba człowieka i jego duchowość. Dzięki zależności charakteru od świadomej woli i całej sfery oddziaływań duchowych, ogromną rolę odgrywa tu samowychowanie, stanowiące podstawowy czynnik dojrzewania osoby.

Teoria warstwowa wychowania wiąże strukturę osobowości z warstwą kulturologiczną, w której dokonuje się spotkanie jednostki ze światem kultury zwłaszcza duchowej. Osobowość kształtuje się z jednej strony w dążeniu do umiłowanych ideałów i realizowaniu określonych wartości, a z drugiej strony przez dialog z innymi osobami. W związku z tym, trzeba szerzej patrzeć na człowieka. Ukazać go w głębszym kontekście życia społecznego, kulturowego czy religijnego. To człowiek zwraca się ku wartościom transcendentnym. I tu jest miejsce na ostatnią warstwę życia, którą nazywamy duchowością. Jest ona kategorią myślenia, sposobu istnienia i działania (Mościcki 1974-1975, s. 6-12).

W drugim ujęciu, Z. Mościcki ujmuje duchowość jako sferę intersubiektywną implikującą świat wartości. Człowiek jest istotą społeczną. Rozwija się dzięki kontaktom z innymi ludźmi wprowadzając własną hierarchię wartości. W ten sposób kategoria duchowości wychodzi poza obszar jednostkowości, by następnie wejść w sferę praw i norm o charakterze powszechnym (Mościcki 1974-1975, s. 13-15).

Trzecim ujęciem, jest połączenie tego, co osobowe z tym, co aksjologiczne, czyli połączenie nie tylko tego, co fizyczne i psychiczne w człowieku, ale też wprowadzenie elementów ponadosobowych i boskich związanych z życiem ludzkim przekraczających porządek natury (Mościcki 1974-1975, s. 18-20).

Szczegółowe elementy religii, religijności, duchowości w edukacji

W tym miejscu można postawić pytanie o powyższe kategorie i ich obecność w przestrzeni edukacyjnej. Nie wszystkie dzieci i młodzież uczęszczają na lekcje religii organizowane w szkole, ale wszyscy podlegają w większym lub mniejszym stopniu jej wpływom.

Bardzo czytelnie Marian Rusiecki ukazał rzeczywistość edukacyjną oraz elementy w nią się wpisujące mające znaczenie dla omawianego zagadnienia, ukazując ich znaczenie osobowe i religijne. Przyglądając się teorii warstwowej S. Kunowskiego należy wskazać, że w przestrzeni edukacyjnej widoczna jest troska o dojrzałość fizyczną (warstwa biologiczna – *bios*). „Cele etapowe to uporządkowanie

zaspokożenia potrzeb fizjologicznych, wdrożenie do zachowania higieny ciała, zhumanizowanie i opanowanie popędów [...], otwieranie się na uczucia wyższe. [...] W aspekcie religijnym [...] asceza, duch umartwienia, wypracowanie postawy pietyzmu dla ciała jako świątyni Ducha Świętego” (Rusiecki 2007, s. 132). W warstwie psychologicznej (*logos*) celem dążeń wychowawca jest dojrzałość psychiczna, a jej komponentami są: zdolność do koncentracji, poprawne myślenie, inteligencja, samokontrola. W aspekcie religijnym celami w tej warstwie są: inicjacja sakramentalna, pogłębianie przekonań religijnych, odczytanie własnego powołania oraz pełne zawierzenie siebie Chrystusowi (Tamże, s. 133-135). Warstwa socjologiczna (*etos*) kształtuje pozytywny wzorzec postępowania. W aspekcie osobowym celem wychowania jest dojrzałość społeczno-moralna. Przejawia się ona jako właściwie ukształtowane sumienie, charakter, interioryzacja wartości, zasad i norm moralnych, postawy prospołeczne, sprawności moralne, role społeczne, umiejętności, wiara w siebie oraz odpowiedzialność moralna za siebie i innych. Religijne cele formowania *etosu* to motywacja rozwoju, naśladowanie wzoru Chrystusa, praca nad sobą, religijne odczytywanie sumienia, przyjęcie woli Bożej za własną, budowanie własnej doskonałości (Tamże, s. 136-143). W warstwie kulturowej, dynamizm wychowawczy (*agos*) ukierunkowany jest na ideał nowego człowieka. W aspekcie rozwoju osobowego celem wychowania jest dojrzałość kulturotwórcza. Wskazują na nią: „bycie dla”, samodzielność w myśleniu i działaniu, samokształcenie i samowychowanie, wrażliwość na uczucia i wartości wyższe, a także twórczość własna. Religijny aspekt *agosu* oznacza przyjęcie roli współodpowiedzialnego za wszystko, co wykonuje, odczytywanie woli Bożej, odnoszenie relacji osobowych do Chrystusa, realizowanie ideału zmierzającego do pełni świętości (Tamże, s. 144-146). W ostatniej warstwie, duchowej, dynamizmem wychowania jest *los*. Celem formacji osobowej jest dojrzałość duchowa. Składają się na nią: odpowiedzialne podejście do własnego rozwoju, porządkowanie wnętrza, samokontrola i samodyscyplina, zrozumienie sensu zła, biografia obiektywna jako przestrzeń systematycznej pracy nad sobą (*metanoia*), życiowa aktywność, doskonalenie zawodowe, permanentna autoedukacja, troska o dojrzałość społeczną, wypełnianie ról życiowych, zmierzanie do pełni człowieczeństwa. Religijna wizja i relacja do *losu* oznacza ufne oddanie się Opatrzności Bożej, systematyczną współpracę z darami nadprzyrodzonymi w życiu modlitewno-sakramentalnym, zaakceptowanie *losu* z wiarą, nadzieją i miłością, trwanie w dobrym do końca z eschatologiczną perspektywą szczęścia wiecznego (Tamże, s. 146-151).

Potrzeba edukacji nakierowanej na religię, religijność i duchowość

Aby móc lepiej postrzegać i poznawać rzeczywistość, potrzebny jest wysiłek związany z edukacją. Ma ona sprzyjać integralnemu rozwojowi osoby ludzkiej obejmując wszystkie działania, które umożliwiają „stawanie się człowiekiem” przy holistycznym i kompleksowym patrzeniu na osobę (Schulz 2007, s. 53). Integralnemu

rozwojowi człowieka sprzyja edukacja religijna. Potencjalności duchowe (intelektualne i wolitywne, twórcze i religijne) tkwią w naturze ludzkiej, oczekując na decyzję człowieka (Marek 2017, s. 23-24). Do podjęcia tej decyzji, człowiek potrzebuje współdziałania innych osób (Gałkowski 2016, s. 71).

Bardzo znaczące są tu podmioty oddziaływania współwychowującego, a więc rodziców, nauczycieli, środowiska rówieśniczego czy mediów. Już Sobór Watykański II w *Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim* nauczał, że „wychowawcze oddziaływanie rodziców jest tak ważne, że trudno je czymkolwiek zastąpić” (DWCH, nr 4). Stajemy tu wobec pewnego dylematu. Otóż, o ile pewną wiedzę można dzieciom przekazać, o tyle istnieje pewnego rodzaju problem z kształtowaniem dojrzałej świadomości zasad moralnych i ich wprowadzaniem w codzienne funkcjonowanie. Szczególnie chodzi tu o rozwijanie wrażliwości moralnej, skupionej na istniejącym porządku świata oraz społecznym ładzie opartym na powszechnym prawie moralnym oraz prawie naturalnym. Założenia pedagogiczne, które dotyczą środowiska wychowawczo-moralnego rodziny powinny spajać wychowanie dynamiczne oraz rozwojowe w ciągły proces, kierowany przez pierwszych wychowawców dziecka (Rogowski 2002, s. 27).

Innym podmiotem wychowania jest szkoła, która wspomagając rodziców w procesie wychowania ma rozwijać w powierzonych sobie uczniach to, co szlachetne, poszerzać ich świat wartości, bowiem „być wykształconym znaczy być bardziej przygotowanym do życia; mieć większą zdolność do oceny, czym jest życie, co ono ma do zaoferowania i co człowiek może ofiarować w zamian ludzkości jako takiej” (Mastalski 2012, s. 261-26). Nauczyciel jako dydaktyk, ma przekazywać wiedzę, stając się jednocześnie jej świadkiem. Jako pedagog ma formować postawę moralną wychowanków, przekazując im dobro i obdarzając „własną duchową wartością (...), całą swoją osobowością (...). Przykładem [bowiem] dla uczniów może być [nauczyciel] jako człowiek poszukujący, stale uzupełniający swoje wykształcenie i umiejętności (...), współdziałający (...), stawiający sobie cele ponadindywidualne, służący określonej [zdrowej] idei” (Bandura 1993, s. 824). Wincenty Okoń porównuje pracę nauczyciela do pracy artysty. „Jak artysta kształtuje w sposób twórczy określone tworzywo, pokonując jego opór, tak nauczyciel postępuje i ze swoim tworzywem: uczniem pojedynczym, czy zespołem uczniów, pokonując opory ze strony wychowanków. (...) Stąd wypływają dwa zasadnicze dla pracy wychowawczej wnioski. Pierwszy – to tak oddziaływać na tworzywo i metodę oddziaływania, by niepowodzeń było jak najmniej. (...) Drugi – to reagować odpowiednio na własne niepowodzenia pedagogiczne. Niepowodzeń tych nie uniknie nawet nauczyciel najdoskonalszy” (Okoń 1959, s. 24).

Bardzo znaczące dla procesu wychowania i samowychowanie jest funkcjonowanie w grupie rówieśniczej. Dla Zbigniewa Zaborowskiego grupa to „układ społeczny, którego członkowie realizują określone cele, przestrzegają pewnych norm i pozostają w stosunku do siebie w określonych pozycjach i rolach” (Zaborowski 1969, s. 12). Grupa rówieśnicza, ma znaczący wpływ na formowanie się osobowości

i umiejętności dziecka, a nawiązywane relacje „umożliwiają zaspokajanie jego podstawowych potrzeb: potrzeby zabawy i rozrywki, potrzeby bezpieczeństwa i osobistego prestiżu, a także występującego u dzieci pragnienia pozycji społecznej implikującego wpływanie na tok jej życia” (Cywińska 2018, s. 447). Dzięki grupie rówieśniczej dziecko uczy się zawierać bliskie relacje z drugą osobą, zaspokaja potrzebę przynależności. Co więcej opanowuje zdolność współdziałania z liczną grupą. Nieodpartą chęcią dziecka jest bycie uznanym członkiem grupy rówieśniczej, aby odkrywać wspólnie świat. Dzięki relacjom rówieśniczym dziecko uczy się poszanowania poglądów rówieśników, zagłębia się w sytuacje społeczne i zdobywa wiedzę o sobie i innych (Tamże, s. 447-448). Grupa rówieśnicza jest miejscem, w którym młody człowiek kształtuje swój charakter, poszukuje swojego prawdziwego „ja”. Daje możliwość wspólnego przeżywania radości i smutku, budując uczucia społeczne dziecka (Słupska 2018, s. 492-494). Kontakt z rówieśnikami zaspokaja potrzeby psychiczne dziecka. Między innymi potrzebę kontaktu społecznego, wspólnego działania, przynależności, uznania i pozycji w zespole oraz potrzeby poznawcze. Dziecko potrzebuje stałej bliskości drugiej osoby, jednak dorośli nie mają możliwości przeznaczyć dziecku ogromu czasu, wobec tego szuka jej u rówieśników. Badania pokazują, że „pozytywne przystosowanie do rówieśników w latach szkolnych, a w szczególności cieszenie się wśród nich dobrą opinią, są ważnymi predyktorami późniejszych doświadczeń socjalizacyjnych” (Cywińska 2018, s. 324).

Ogromny wpływ oddziaływania na proces wychowania mają media. Korzystanie ze środków masowego przekazu stało się formą spędzania wolnego czasu a także formą rozrywki czy źródłem informacji. Media regulują relacje społeczne i życie osobiste. Informują, wychowują i pouczają. We współczesnym świecie media postrzegane są jako istotny obszar funkcjonowania człowieka. Stanowią bowiem ważny element tworzenia kultury środowiska życia codziennego biorąc pod uwagę zarówno pracę, wychowanie, jak i czas wypoczynku, rekreacji. Kształtując kulturę środowiska życia, media mają również znaczący wpływ w środowisko rodziny gdzie występuje międzypokoleniowe przekazywanie dorobku kulturowego, które zostało obalone przez elektroniczne media będące źródłem informacji uzyskiwanych bez konieczności uczestnictwa w tradycyjnej wymianie kulturowej (Łuczyński 2010, s. 395-396). Nazwane „złodziejami czasu”, zmieniają typ percepcji, rozdławiają system wartości, tworzą niekorzystny czynnik działań wychowawczych. Media są środowiskiem, które może jednak stać się antywychowawcze, niszcząc to, co z trudem zostało wypracowane przez pozostałe środowiska. Dlatego ważne jest, aby wychować szczególnie młodzież i dzieci do odpowiedniego i świadomego korzystania z mass mediów. Właściwą postawą jest nie tyle lekceważenie ich, ale umiejętne wykorzystanie, które sprzyja osobistemu i społecznemu rozwojowi wychowanka (Chałupniak 2007, s. 724-726).

Oddziaływanie wychowawcze wszystkich podmiotów ma zmierzać do „świadomego wywoływania w osobie trwałych zmian w zakresie jej stosunku do świata

i innych ludzi oraz przekonań i postaw, a także podejmowanych wartości i kreślo-
nego celu życia. Zmiany te odnoszą się do dwóch jego wymiarów: indywidualnego
i społecznego” (Marek 2017, s. 24).

Zakończenie

Na zakończenie tych krótkich rozważań warto postawić pytania: czy człowiek
współczesny może być religijny? Czy dotychczasowe wartości i ideały religijne
mogą być ocalone? Czy chrześcijaństwo może odzyskać zdolność oddziaływania
na życie i umysł człowieka? Czy wreszcie religia, religijność i duchowość, to tylko
pojęcia, zjawiska, tematy realizowane na lekcjach religii w szkole? W świetle po-
wyższych rozważań, kategorie religii, religijności i duchowości powinny stać się
ważnym przyczynkiem do dyskusji w pedagogice, być jednym z fenomenów wy-
chowania i samowychowania. Życie w stale zmieniającej się kulturze nie „zabrania”
człowiekowi troski o religię, religijność i duchowość, co więcej, w niej człowiek
ma kształtować swój sposób oglądu, rozumienia i nadawania sensu. W te obszary
życia człowieka może wkroczyć edukacja ze swoim bogactwem wychowania, sa-
mowychowania i aksjologii.

Bibliografia

- Bandura L. (1993). *Talent pedagogiczny nauczyciela*. W: Pomykało W. (red.). *Encyklopedia Pedagogiczna*. Warszawa: FUNDACJA INNOWACJA.
- Chałupniak R. (2007). *Potrzeba i uzasadnienie wychowania religijnego w podstawowych środowiskach wychowawczych*. W: Rynio A. (red.). *Wychowanie Chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Chmielewski M. (2002). *Duchowość*. W: Chmielewski M. (red.). *Leksykon duchowości katolickiej*. Lublin–Kraków: Wydawnictwo „M”.
- Cholewiński Z. (1987). *Religia a osobowość człowieka*. W: Majewski M., Zimoń H., (red.). *Religioznawstwo w katechezie. Materiały katechetyczne z religioznawstwa*. Kraków: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Cywińska M. (2018). *Społeczny świat dziecka w okresie średniego i późnego dzieciństwa*. W: Modrzejewski J., Matysiak-Błaszczyk A., Włodarczyk E. (red.). *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Dawson Ch. (1959). *Religia i kultura*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Eliade M. (2009). *Traktat o historii religii*. Warszawa: Aletheia.
- Gałkowski S. (2016). *Długomyślność. Wprowadzenie do filozofii wychowania*. Kraków: WAM.
- Łuczynski A. (2010). *Media a kultura środowiska rodzinnego*. W: Bis D., Rynio A. (red.). *Media w wychowaniu chrześcijańskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Marek Z. (2017). *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*. Kraków: Akademia Ignatianum.

- Marzec M. (2010). *Uczestnictwo Polaków w praktykach religijnych i ich ocena roli Kościoła w życiu publicznym*. W: Turska-Kawa A. Wojtasik W. (red.). *Preferencje polityczne 2009. Postawy – Identyfikacje – Zachowania*. Katowice: Unikat 2.
- Mastalski J. (2012). *Model wychowania w nauczaniu*. „*Verbum Vitae*”, nr. 21, s. 253-271.
- Mościcki Z. (1974-1975). *Teoria duchowości*. Siedlce, maszynopis.
- Okoń W. (1959). *Osobowość nauczyciela: rozprawy J.Wł. Davida, Z. Mysłakowskiego, St. Szumana, M. Kreutza, St. Baleya*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Parzyszek M. (2012). *Funkcje i znaczenie religii w procesie wychowania*. W: Gąsior K., Sakowicz T., Słodička A. (red.). *Mężczyzna w rodzinie nadzieje i zagrożenia*. Kielce: Świętokrzyskie Centrum Profilaktyki i Edukacji.
- Parzyszek M. (2016). *Chrześcijaństwo jako czynnik integracji społeczno-duchowej całej ludzkości*. „*Studia Gdańskie*”, t. XXXIX, s. 207-218.
- Piwowarski W. (2019). *Socjologia religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Rogowski C. (2002). *Edukacja religijna. Założenia – uwarunkowania-perspektywy rozwoju*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Rusecki M. (1989). *Istota i geneza religii*. Warszawa: Verbinum.
- Rusecki M. (2002). *Religia*. W: Rusecki M., Kaucha K., Ledwoń I., Mastej J. (red.). *Leksykon Teologii Fundamentalnej*. Lublin–Kraków: Wydawnictwo M.
- Rusiecki M. (2007). *Cele wychowania chrześcijańskiego w aspekcie teorii warstwowej S. Kunowskiego*. W: Rynio A. (red.). *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Schulz R. (2007). *Wykłady z pedagogiki ogólnej*. T. II: *O integralną wizję człowieka i jego rozwoju*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Simon W. (2007). *Religia – religijność*. W: Geavert J., Misiaszek K. (red.). *Słownik katechetyczny*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Słupska K. (2018). *Grupy rówieśnicze w życiu młodzieży – ich anatomia i dynamika funkcjonowania socjalizacyjnego*. W: Modrzewski J., Matysiak-Błaszczyk A., Włodarczyk E. (red.). *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Sobór Watykański II. *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim Gravissimus educationis*.
- Swienko H. (1986). *Źródła i funkcje religii*. „*Euchamer – Przegląd Religioznawczy*”, nr 3-4, s. 35-43.
- Walesa Cz. (1997). *Psychologiczna analiza zmian w rozwoju religijności człowieka*. „*Roczniki filozoficzne*”, tom. XLV, z. 4, s. 109-132.
- Wójtowicz A. (2003). *Społeczne i paradygmatyczne warunki współczesnej socjologii religii*. „*Ateneum Kapłańskie*”, nr 1 (141), s. 20-33.
- Zaborowski Z. (1969). *Rówieśnicy. Problemy wychowawcze środowiska rówieśniczego*. Warszawa: Wydawnictwo Harcerskie.